

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

EXPERIMENTAL SOCIAL-PEDAGOGICAL ADAPTATION PROGRAM FOR PUPILS WITH SPECIAL NEEDS IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Наукове дослідження присвячено проблемі соціально-педагогічної адаптації дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах. Інвалідність у дітей визнає істотні обмеження життєдіяльності у важливий для розвитку людини період. Обмеження життєдіяльності, обмежений життєвий простір перешкоджають своєчасному та повноцінному засвоєнню дитиною найнеобхідніших знань та вмінь від соціальних інститутів. Дитяча інвалідність призводить до соціальної дезадаптації, яка зумовлена порушеннями в розвитку та виникненням через це утруднень у самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу щодо проблеми адаптації дітей з особливими потребами, зокрема до навчання в загальноосвітній школі. У статті детально розглянуто поняття «людина з особливими потребами». З'ясовано, що інвалідність у дітей визначається як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги. Встановлено основні категорії дітей з обмеженими фізичними можливостями. Впроваджена експериментально-дослідна робота щодо соціально-педагогічної адаптації дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи. Проаналізовано соціально-педагогічну підтримку дітей з обмеженими можливостями та адаптацію до умов навчально-виховного процесу. Для використання поставлених завдань у науковому дослідженні використано методику та метричну шкалу, яка містила три рівні (низький, середній, достатній). Результати проведеного дослідження дали підставу для розробки та апробації експериментальної програми, яка спрямована на ефективну адаптацію учнів з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи за допомогою різних вправ, тренінгів, занять, які спрямовані на всебічний та гармонійний розвиток. Саме комплексною роботою та допомогою можна здобути позитивні результати. Заняття експериментальної програми націлені на роботу з усіма сферами, в яких знаходиться дитина, – це і сім'я, здоровий спосіб життя, спілкування з іншими та побудова відносин у соціумі. Усе це характеризує саму дитину, кожному її частинку, яка відповідає за виховну, моральну, відповідальну особистість, яка принесе користь суспільству, в якому знаходиться.

Ключові слова: інвалід, інвалідність дітей, діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, діти з особливими потребами.

The relevance of scientific research is devoted to the problem of socio-pedagogical adaptation of children with special needs in general educational institutions. Children's disability determines essential restrictions of vital activity in the important period for human development. Restrictions of vital activity, limited living space interfere with timely and full assimilation by the child of necessary knowledge and skills from social institutes. Child disability leads to social inadaptation, which is caused by developmental disorders and therefore difficulties in self-care, communication and learning. The psychological and pedagogical literature on the problem of adaptation of children with special needs, in particular, studying in a comprehensive school is analysed. The concept of "a person with special needs" is discussed in detail in the article. It is found out that disability in children is defined as a steady social inadaptation caused by chronic diseases or pathological conditions which sharply limit the possibilities of inclusion of a child in educational and pedagogical processes which are adequate to his/her age; in this connection a child constantly needs care and help. The main categories of children with disabilities have been identified. Experimental and research work on the socio-pedagogical adaptation of children with special needs in the conditions of a comprehensive school is implemented. Socio-pedagogical support for children with disabilities and adaptation to the conditions of the educational process has been analysed. To apply the set tasks in scientific research we used techniques and a metric scale, which contained three levels (low, average, sufficient). The results of the study provided the basis for the development and testing of an experimental curriculum aimed at the effective adaptation of students with special needs in the conditions of a general school through various exercises, trainings, classes aimed at comprehensive and harmonious development. It is through integrated work and assistance that positive results can be achieved. The experimental curriculum is aimed at working with all areas of the child's life: family, healthy lifestyle, communicating with others and building relationships in society. All this characterizes the child himself, every part of him, which is responsible for educational, moral, responsible personality, which will benefit the society in which he is.

Key words: disabled person, children with disability, children in need of correction of physical and (or) mental development, children with special needs.

УДК 167.23+004.491+159.922.76-056.26+364-785.14+373
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.38>

Леонова В.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогічних
технологій початкової освіти
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Віщукаєва К.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогічних
технологій початкової освіти
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Одним із найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до дітей і молоді, які позбавлені змоги вести повноцінне життя через вади фізичного та психічного розвитку [4]. Інвалідність дітей значно обмежує їхню життєдіяльність, призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушення їх розвитку і зростання, втрати контролю за своєю поведінкою, а також здібностей до самообслуговування, пересування, орієнтації, навчання, спілкування, трудової діяльності в майбутньому. І вся практична організаційна робота з надання допомоги дітям-інвалідам має ґрунтуватися на навчанні цих дітей вести повноцінний спосіб життя з урахуванням усіх особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблемами дітей-інвалідів займалися багато науковців, зокрема Л.С. Вавіна, Т.А. Владова, М.С. Певзнер, Л.І. Плаксина, К.С. Лебединська, Л.І. Солнцева, Т.Г. Єгорова, Т.Д. Ілляшенко та багато інших. Окремі питання соціально-педагогічної адаптації учнів з обмеженими можливостями досліджують у своїх наукових працях такі вчені і фахівці, як Л.І. Акатова, О.В. Безпалько, Л.Т. Тюплі, І.Б. Іванова, М.П. Лукашевич, І.Т. Мигович, О.І. Карякіна. Для осмислення проблеми аналізу інвалідності в дітей як соціального феномена важливою залишається сутність соціальної норми, яку вивчали Е. Дюркгейм, М. Вебер, Р. Мертон, П. Бергер, П. Бурдьє. Вихідні положення дослідження ґрунтуються на засадах Конституції України, законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства», «Про реабілітацію інвалідів в Україні».

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічної адаптації дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи.

Методи дослідження – *теоретичні*: аналіз наукової літератури з метою розкриття сутності соціально-педагогічної адаптації учнів з обмеженими можливостями; *емпіричні*: діагностичні (тестування, проєктивні методики), *профілактичні* (тренінги, рольові ігри, вправи).

Виклад основного матеріалу. Інвалід – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій, зумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту [9].

Аналізуючи статтю 2 Закону України «Про освіту», зустрічаємо термін «діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» – особи з фізичними та (або) розумовими порушен-

нями, які обмежують їхню навчальну та соціальну діяльність. Корекція фізичного та (або) розумового розвитку – система психолого-педагогічних, лікувально-профілактичних заходів для виправлення, подолання та запобігання наслідків порушеного розвитку [19].

Вважаємо, що застосування терміна «людина з особливими потребами» (під яким розуміємо особу, яка внаслідок порушення здоров'я потребує спеціальних умов для організації сімейного та соціального оточення й самореалізації) є гуманнішим та менш емоційно забарвленим. Безперечно, інвалідність – це обмеження в можливостях, зумовлене фізичними, психологічними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, що не дозволяють людині, яка має інвалідність, бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті родини або суспільства на таких самих підставах, що й інші члени суспільства. Обмежені можливості не розглядаються як частина людини або як її провина: людина може намагатися послабити наслідки своєї інвалідності, але відчуття обмеженості можливостей викликане не інвалідністю, а ставленням людей і бар'єрами, що існують у навколишньому середовищі (архітектурою, соціальною організацією, психологічним кліматом тощо). У дітей з особливими потребами дуже часто спостерігають грубі різнобічні порушення психічної діяльності: пам'яті, уваги, мислення, мовлення, моторики, емоційної сфери. Однак після спеціальних вправ і занять ці діти можуть досягти непоганих результатів. Коло проблем таких дітей вимагає в основному втручання фахівців у галузі педагогіки та психології, тісного контакту із сім'єю [13].

Отже, аналізуючи наукову літературу щодо сутності та типології дитячої інвалідності, ми з'ясували, що інвалідність у дітей визначається як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги. Окрім цього, інвалідність у дітей визначає істотні обмеження життєдіяльності у важливий для розвитку людини період. Обмеження життєдіяльності, обмежений життєвий простір перешкоджають своєчасному та повноцінному засвоєнню дитиною найнеобхідніших знань та вмінь від соціальних інститутів. Дитяча інвалідність призводить до соціальної дезадаптації. Ми встановили, що до основних категорій дітей з обмеженими фізичними можливостями зараховують дітей із розумовою відсталістю, дітей з ендогенними психічними захворюваннями, дітей із реактивними станами, конфліктними переживаннями, астениями, дітей з ознаками затримки психічного розвитку, дітей з ознаками психопатії. Названі психічні патології у

дітей і підлітків залежно від причин виникнення і тяжкості прояву дефекту по-різному відбиваються на формуванні соціальних стосунків, пізнавальних можливостей, трудовій діяльності і по-різному позначаються на розвитку особистості.

Експериментально-дослідна робота вибраної проблеми проводилася в умовах шкільного простору. Нині кількість їх становить 3 учнів. Ці учні знаходяться постійно під наглядом лікарів, отримують медичну допомогу в разі потреби. У навчально-виховному процесі особливої уваги та особливого індивідуального підходу потребують такі учні: 1 учень – порушення зору (вроджена вада розвитку зорового аналізатора); 1 учень – мовленнєве порушення (вроджена, повна суцільна розщелина м'якого і твердого піднебіння); 1 учениця – порушення інтелекту. У школі учні з особливими потребами постійно знаходяться під спостереженням вчителів, а також соціального педагога. Соціальний педагог веде статистику учнів з особливими потребами, має в наявності індивідуальні соціально-психологічні картки на учнів, де фіксується вся інформація стосовно психологічного стану учнів, особливостей поведінки, рівня тривожності тощо. З цими учнями проводяться бесіди, корекційно-розвивальні заняття, націлені на адаптацію учнів з особливими потребами до навчання в школі. Психологічні дослідження багатьох науковців свідчать, що більшості учнів з особливими потребами властиві суттєві проблеми, пов'язані з навчанням. Вони відчують себе ізольовано, зневірюються у власних силах, їм властиві підвищена тривожність, роздратованість, емоційні розлади, вони переживають великий дефіцит соціальних контактів, стикаються із труднощами міжособистісних відносин, у міжособистісних стосунках спостерігаються підлеглі відношення, підвищена потреба в захисті, відповідальність за прийняття рішення найчастіше перекладається на оточуючих, в їхній мові домінують такі слова, як самотність, нездатність, неспроможність, марність життя, занижена самооцінка; вони втрачають впевненість у собі, в можливостях самореалізації, зокрема в особистісній сфері, створенні власної сім'ї і вихованні дітей.

Дослідження мало на меті проаналізувати соціально-педагогічну підтримку дітей з обмеженими можливостями та адаптацію до умов навчально-виховного процесу. Для використання поставлених у роботі завдань нами було використано такі методики: методика «Рівень самооцінки», методика «Який я?», Анкета для дітей «Моє ставлення до дітей з особливими потребами», Анкета для педагогічних працівників «Ставлення до інклюзивної освіти», Анкета для батьків «Особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами» за методикою А. Варга, В. Століна.

Нами було використано в дослідженні метричну шкалу, яка містить три рівні (низький, середній,

достатній). Переходимо до опису кожного з рівнів. Високий рівень адаптації характеризується тим, що учень позитивно ставиться до школи, вимоги вчителя сприймає адекватно, навчальний матеріал засвоює легко, глибоко і повно оволодіває програмним матеріалом, розв'язує ускладнені завдання, старанний, уважно слухає вказівки, пояснення вчителя, виконує доручення без зовнішнього контролю, виявляє великий інтерес до самостійної навчальної роботи, готується до всіх уроків, займає в класі високе статусне становище. Середній рівень адаптації є базовим та характеризується позитивним ставленням учнів до школи, її відвідування не викликає негативних емоцій, розуміє навчальний матеріал, якщо вчитель пояснює його детально і наочно; він засвоює основний зміст навчальних програм, самостійно розв'язує типові задачі, зосереджений і уважний під час виконання завдань, вказівок дорослого, але під його контролем, буває зосередженим тільки тоді, коли займається чимось цікавим, готується до уроків і виконує домашні завдання майже завжди, дружить із багатьма однокласниками. Має низький рівень адаптації. Учень негативно або байдуже ставиться до школи, нерідко жаліється на нездоров'я, у нього переважає пригнічений настрій, спостерігаються порушення дисципліни; новий матеріал засвоює фрагментарно; утруднена самостійна робота з підручником; не проявляє інтересу до виконання самостійних завдань, до уроків готується нерегулярно, йому необхідний постійний контроль із боку вчителя і батьків; знає по прізвищах і іменах не всіх однокласників.

Завданням експериментально-дослідної роботи було проведення діагностики щодо визначення рівня адаптації учнів до школи. Підбиваючи підсумки проведених досліджень, можна зробити висновок, що система впливу на дітей з обмеженими можливостями має бути розрахована на тривалий час і впливати на особистість загалом, в єдності таких її компонентів, як пізнавальні, емоційно-вольові, психічні процеси, досвід (знання, вміння, навички), спрямованість, поведінка. Соціальному педагогу необхідно узгоджувати педагогічні впливи з медичними і психологічними установами, дотримуватися послідовності й наступності в корекційно-виховній роботі, єдиного охоронно-педагогічного режиму в школі й сім'ї.

Результати проведеного нами дослідження дали підставу для розробки та апробації експериментальної програми, яка націлена на ефективну адаптацію учнів з обмеженими можливостями в умовах загальноосвітньої школи за допомогою різних вправ, тренінгів, занять, які спрямовані на всебічний та гармонійний розвиток. Орієнтований план роботи з дітьми з обмеженими можливостями, учнями, педагогами й батьками представлений у таблиці 1.

**Програма щодо ефективності адаптації учнів з обмеженими можливостями
в умовах загальноосвітньої школи**

№	Тема заняття
1	Вправи з корекції і розвитку пізнавальних процесів
2	Тренінг «Здоров'я як найвища суспільна та особиста цінність»
3	Заняття «Інваліди. Хто вони?»
4	Тренінг «Що впливає на здоров'я? Відповідальне ставлення до здоров'я як необхідна умова досягнення благополуччя»
5	Тренінг для педагогів «Робота з дітьми з особливими потребами»
6	Батьківські збори «Діти з особливими потребами»

Після завершення циклу вправ, занять, тренінгів ми дійшли висновку, що саме комплексною роботою та допомогою можна здобути позитивні результати. Адже процес адаптації дітей з особливими потребами нелегкий, пристосування всіх членів родини один до одного, прийняття, розуміння один одного відбувається не з першого дня проживання разом. Наші заняття спрямовані на роботу з усіма сферами, в яких знаходиться дитина, – це сім'я, здоровий спосіб життя, спілкування з іншими та побудова відносин у соціумі. Все це характеризує саму дитину, кожен її частинку, яка відповідає за виховну, моральну, відповідальну особистість, яка принесе користь суспільству, в якому знаходиться.

Для перевірки ефективності дослідно-експериментальної роботи наприкінці був проведений заключний діагностичний зріз. Матеріали заключного зрізу засвідчили, що значно зріс рівень адаптації учнів. Збільшився відсоток на високому та середньому рівні. Якщо на початку нашої експериментально-дослідної роботи учнів із високим рівнем самооцінки, самоповаги і самоприйняття було лише 34%, то після занять таких дітей стало 66%. На середньому рівні на початку було 66%, а наприкінці експерименту стало 34%, а це дуже хороші показники. Низького рівня на початку не було.

Висновки. Відповідно до експериментальних порівняльних даних заключного зрізу правомірно стверджувати, що розроблена програма сприяла роботі соціального педагога щодо ефективності адаптації учнів з обмеженими можливостями до загальноосвітньої школи. Це дослідження показало, що включення дитини з особливими потребами в загальноосвітній клас передбачає обов'язкову корекційну підтримку фахівців, бо хоч би якими високими не були потенційні можливості її інтелекту, в неї завжди залишаються специфічні труднощі, зумовлені порушенням психофізичного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Журнал. Дитина з особливими потребами. Інклюзивна освіта. Дефектологія. Корекційна робота. Пілотний випуск 2014 р. С. 2.
2. Закон України «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» Розділ I. Загальні положення. Ст. 2.
3. Леонова В.І. Соціально-педагогічна адаптація учнів з обмеженими можливостями в умовах загальноосвітньої школи. *Студентські соціальні ініціативи : реалії та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Одеса, 22 квітня 2015 р. Одеса, 2015. С. 224–227.
4. Романова О. Діти з особливими потребами в школі: Психолого-педагогічний супровід / О. Романова та ін. Київ : Шк. світ, 2011. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»)